

Katarzyna Darecka*

orcid.org/0000-0002-3261-1653

Badania konstrukcji stolarskich i problematyka konserwatorska wybranych przykładów drzwi w domach podcieniowych na Żuławach

Structural Design Analysis and Conservation Issues of Selected Doors from Arcaded Houses in Żuławy

Słowa kluczowe: Żuławy, drzwi, stolarka drzwiowa, rzemiosło architektoniczne, kolorystyka, konstrukcja stolarska, konserwacja

Keywords: Żuławy, doors, joinery, architectural craftsmanship, color schemes, structural design, conservation

Wprowadzenie

Drzwi stanowią istotny i nieodzowny element każdego budynku. Są technicznym zamknięciem otworu wejściowego i niejako „wizytówką” właściciela. Współtworzą całościową kompozycję, estetykę i kolorystykę budynków. Nierzadko mają też duże walory artystyczne. Właściwe rozpoznanie stolarki drzwiowej w obiekcie zabytkowym ma zasadnicze znaczenie dla jej zachowania i właściwego planowania prac konserwatorskich. W niniejszym artykule skupiono się przede wszystkim na skrzydłach drzwi wejściowych do domów podcieniowych na terenie Żuław. Do szczegółowych badań konstrukcji i konserwatorskich wybrano reprezentatywne oraz nietypowe przykłady spośród zachowanych w tych obiektach. W niektórych przypadkach było to uwarunkowane możliwościami dostępu do drzwi¹. W celu lepszego przedstawienia tematu w uzasadnionych sytuacjach uwzględniono także drzwi wewnętrzne. Opracowane typy konstrukcji przedstawiono od najprostszych deskowych przez opierane różnymi elementami po ramowo-płycinowe. Pominięto natomiast analizę form stolarki oraz ich okuć w ujęciu chrono-

Introduction

Doors are a fundamental and indispensable feature of any building, serving not only as a closure for the entrance but also making a statement of sorts about the owner. They contribute to a building's overall composition, aesthetics and color scheme. They are often also of significant artistic value. Accurate evaluation of doors in historic buildings is critical to their preservation and the effective planning of conservation work. This article focuses primarily on the entrance doors of arcaded houses in the Żuław region. Both representative and unusual examples of surviving doors in arcaded houses were selected for the detailed structural and conservation assessments presented below. Sometimes these choices were dictated by the accessibility of the doors.¹ In order to provide a more comprehensive overview of the subject, where appropriate, internal doors have also been included in this study. The construction types examined range from the simplest boarded doors and ones reinforced with various elements to those of frame-and-panel design. However, I have not produced an analysis of the different forms

* dr hab., Muzeum Gdańska, Pracownia Konserwacji Architektury

* D.Sc. Ph.D., Museum of Gdańsk, Architectural Conservation Studio

Cytowanie / Citation: Darecka K. Structural Design Analysis and Conservation Issues of Selected Doors from Arcaded Houses in Żuław. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2026, 86:59–75

Otrzymano / Received: 7.11.2025 • **Zaakceptowano / Accepted:** 31.01.2026

doi: 10.48234/WK86DOORS

logicznym, ponieważ typologia ta została już opracowana przez innych badaczy [m.in. Koperska-Kośmicka 2020, s. 291–304, 313–317]. Mimo że zebrany materiał miejscami ma charakter fragmentaryczny, uznano go za wartościowy i wart udokumentowania w formie publikacji. Jest to szczególnie istotne wobec postępującego pogarszania się stanu wielu elementów stolarki, ich wymiany na nowe lub poddawania nieprofesjonalnym zabiegom konserwatorskim. Już dziś niektóre z prowadzonych przeze mnie w ciągu ostatnich 20 lat badań, a także wykonanych szkiców, zdjęć czy notatek, pozostają jedynym śladem dawnych rozwiązań².

Stan badań

Źródłem podstawowej wiedzy na temat stolarki drzwiowej, jej typów, form oraz budowy pozostaje przede wszystkim artykuł Jana Tajchmana [Tajchman 1991]. Drzwi z bliskiego Żuławom Gdańska poddane zostały kompleksowym badaniom, a wnioski z tych analiz parokrotnie publikowano, przede wszystkim w pracy *Drzwi i wrota w Gdańsku od średniowiecza do współczesności* [Darecka 2024], zawierającej pełne zestawienie literatury przedmiotu.

Historia i architektura żuławskich domów podcieniowych wiele razy była podejmowana przez badaczy oraz miłośników historii, zabytków i regionu. Autorzy często zwracali uwagę na oryginalność i piękno drzwi jako jednego z najważniejszych drewnianych elementów wystroju architektonicznego. Znajdowało to wyraz w zamieszczaniu opisów, fotografii, a nieraz także w analizie stylistycznej [m.in. Schmid 1919, s. 86, 89, 116, 120, 169, 204, 205, 207, 249, 151, 257, 282, 292, 318, 342–344; Kloeppel 1924, s. 132, 153, 161, 167, 168, 202–204, 206; Stankiewicz 1956/1957, s. 524–525; Krzyżanowski 1963, s. 65, 67–78; Soczewica 1997, s. 222–253; Kaczor, Kocięba 2009, s. 50–51; Laskowska 2010, s. 19, 24–28; Koperska-Kośmicka 2010, s. 132–134; Domino 2013, s. 55–58]. Osobny rozdział temu poświęcony zamieszczono w najnowszej monografii dotyczącej domów podcieniowych z 2020 r. [Koperska-Kośmicka 2020, s. 291–304, 313–317]. Przedstawiono tam istotne ogólne dane na temat formy, dekoracji i okuć, a także przemian stolarki z biegiem lat. Zastosowane konstrukcje przedstawiono jednak dość pobieżnie, bez analizy szczegółów, co w kilku przypadkach doprowadziło do błędnych wniosków dotyczących rozpoznania typu konstrukcji. Należy także wspomnieć, że w latach 1960–1980 wiele domów zostało opisanych, opracowanych naukowo oraz zinwentaryzowanych rysunkowo i fotograficznie [Krzyżanowska 1951; Połoczanin 1975; Lewandowski 1978; Chrzanowicz 1978; Stankiewicz 1979, 1980a–c; Góra, Chołuj 1981; Soczewica 1994]. W części obiektów prowadzono również prace budowlano-konserwatorskie, których przebieg opisano i zarejestrowano fotograficznie [Krzyżanowski 1960; Domagała 1968]. Dokumentację wykonano bardzo rzetelnie, niejednokrotnie uzupełniając ją dokładnymi rysunkami stolarki. W obliczu pogarszającego się

of doors and their fittings in chronological order, as this kind of typology has already been devised by other researchers [Koperska-Kośmicka 2020, pp. 291–304, 313–317]. Despite the fact that some of the doors presented in this study do not survive intact, they were nonetheless deemed valuable and worth recording and publishing. This is all the more important given that many of them are steadily deteriorating, being replaced with new ones or subjected to non-professional conservation treatments. Some of my assessments, observations, sketches and photographic records compiled over the past twenty years are now the only evidence which remains of these doors' earlier features.²

Current state of research

The fundamental reference work on historic doors and their different types, forms and construction is the article by Jan Tajchman [Tajchman 1991]. Wide-ranging research has been carried out on doors from Gdańsk, which neighbors the Żuław region, and the results of this work have been presented in several publications, most notably *Drzwi i wrota w Gdańsku od średniowiecza do współczesności* [Darecka 2024], which includes an exhaustive bibliography.

The history and architecture of arcaded houses in Żuław have inspired numerous studies produced by researchers and amateur historians, as well as enthusiasts of the region and its cultural heritage. Many of them have drawn attention to the beauty and distinctiveness of doors among the principal wooden features of these buildings. This is reflected in the descriptions, photographs and even stylistic analyses included in some publications [Schmid 1919, pp. 86, 89, 116, 120, 169, 204, 205, 207, 249, 151, 257, 282, 292, 318, 342–344; Kloeppel 1924, pp. 132, 153, 161, 167, 168, 202–204, 206; Stankiewicz 1956/1957, pp. 524–525; Krzyżanowski 1963, pp. 65, 67–78; Soczewica 1997, pp. 222–253; Kaczor, Kocięba 2009, pp. 50–51; Laskowska 2010, pp. 19, 24–28; Koperska-Kośmicka 2010, pp. 132–134; Domino 2013, pp. 55–58]. An entire chapter is devoted to window and door framing in the latest monograph on arcaded houses [Koperska-Kośmicka 2020, pp. 291–304, 313–317]. It includes essential facts about its forms, decoration and ironwork and how these changed over the years. Only an outline is given of door construction with no detailed analysis, which in a few cases has resulted in erroneous identification of the specific construction type. It should also be noted that between 1960 and 1980, many houses were expertly examined and recorded using written descriptions, drawings and photographs [Krzyżanowska 1951, Połoczanin 1975, Lewandowski 1978, Chrzanowicz 1978, Stankiewicz 1979, 1980a–c; Góra, Chołuj, 1981; Soczewica 1994]. In some cases, renovation and conservation work was carried out, the course of which was also recorded in written and photographic form [Krzyżanowski 1960, Domagała 1968]. This documentation was compiled with great

stanu zachowania większości domów podcieniowych i znacznych zniszczeń ich detali stanowi ona dzisiaj bardzo cenne źródło wiedzy.

Metody badań stolarki drzwiowej

W celu właściwego rozpoznania drzwi, ustalenia czasu ich powstania oraz ewentualnych przekształceń konieczne jest przeprowadzenie elementarnych badań i analiz: historycznych, archiwalnych oraz ikonograficznych. Zasadnicze znaczenie ma jednak przeprowadzenie szczegółowej inwentaryzacji pomiarowo-rysunkowej, obejmującej widoki obu stron skrzydła oraz przekroje pionowe i poziome, niekiedy wykonywane nawet w kilku miejscach. Ważne jest sporządzenie dokumentacji w odpowiedniej skali: widoków w skali 1:10 oraz detali w skali 1:1³. Dopiero taka dokładność umożliwia szczegółowe odzwierciedlenie wszystkich szczegółów, takich jak profile listewek, ramiaki czy szpungi. Ma to szczególne znaczenie, dlatego że na podstawie takich profili można już wyciągać pewne wnioski, w różnych okresach stosowano bowiem odmienne profile [Darecka 2024a, s. 81, 117, 173, 185, 210, 211]. Ponadto można wytypować elementy przerabiane czy dodawane w okresach późniejszych. Wykonanie takich inwentaryzacji pozwala też na właściwe rozpoznanie konstrukcji, co czasami nie jest możliwe podczas zwykłych oględzin. Konieczna jest przy tym jednoczesna analiza awersu i rewersu, ponieważ widok tylko jednej strony może prowadzić do błędnego rozpoznania typu konstrukcji. W miarę możliwości należy przeanalizować i udokumentować złącza stolarskie. Jest to możliwe po dokładnym porównaniu wymiarów na awersie i rewersie skrzydła. Można używać do tego celu również cienkich drucików, które wsuwane w szczeliny połączeń pozwalają zmierzyć ich głębokość, czy lusterek umożliwiających obejrzenie skrzydła od dołu. Pomocne bywa porównanie badanych rozwiązań z rysunkami w dawnych podręcznikach stolarskich [np. Heurich 1862; Krauth 1890]. Bardziej oczywistą metodą ustalania czasu powstania drzwi jest analiza występującej na nich dekoracji snycerskiej, intarsjowanej lub malowanej, a także formy okuć – zawiasów, uchwyty, kołatek czy sztyldów. Tęgo typu detale nie zawsze jednak występują bądź ich proste formy stosowano przez kilka stuleci. Badania dendrochronologiczne, choć stanowią najpewniejszą metodę datowania, z różnych względów nie zawsze są możliwe do wykonania. W przypadku drzwi domów podcieniowych metoda ta nie była dotąd stosowana. Badania konserwatorskie służą do rozpoznania pierwotnego sposobu wykończenia powierzchni drewna i jej kolorystyki. Należy pamiętać, że dawne drzwi często były malowane wielobarwnie – poszczególne elementy mogły mieć różne kolory. Kolorystyka jest bardzo ważna dla kompozycji i plastycznego wyrazu nie tylko stolarki, lecz także całego budynku. Drzwi stanowią integralną część architektury, dlatego wyniki badań trzeba zawsze zestawiać z historią budowlaną obiektu oraz analizą samego

care and often included detailed drawings of the windows and doors. Given the ongoing deterioration of most arcaded houses and the extensive damage to their features and details, these records constitute a very valuable source of information.

Investigation methods

The starting point to accurately assess a door, determining when it was made and identifying any alterations, is basic research and analysis of historical, archival and graphic materials. However, the most fundamental step is to complete a survey and drawings, including views of both faces of the door as well as vertical and horizontal cross-sections, sometimes at several points. It is important that these are drawn to the appropriate scale: views to a scale 1:10 and details to a scale of 1:1.³ Only at this scale is it possible to precisely depict all of the details, such as the profiles of moldings, rails, stiles and ledges. This is particularly important, as certain conclusions can be drawn from these profiles, as different ones were used in different periods [Darecka 2024a, pp. 81, 117, 173, 185, 210, 211]. In addition, it is possible to identify elements that were altered or added at a later date. Surveys of this type also enable correct identification of the construction, which is sometimes not possible from a simple visual inspection alone. Another important issue is to analyze both the front and back of the door simultaneously. Looking at one face only sometimes gives a false impression of the construction type. Where possible, joints should be analyzed and drawn. This can be accomplished by carefully comparing their dimensions on the front and back face. Thin wires (which can be inserted into the gaps at the joints so that their depth can be measured) and mirrors (which can allow for examination of the underside of the door leaf) can also be used for this purpose. Comparing the joints with drawings found in old joinery manuals [Heurich 1862, Krauth 1890] may also be helpful. Another, more obvious, method for dating a door is to analyze any inlays, carved or painted decoration on it, as well as its ironwork: hinges, handles, knockers and escutcheons. However, not all doors have these details or alternatively some of them are of simple forms which remained unchanged for several hundred years. Although dendrochronological analysis offers the most reliable means of dating, it is not always feasible for various reasons. This method was not applied to any of the arcaded house doors. Conservation analysis allows us to determine the original surface finish and color scheme of the door. It is worth bearing in mind that doors were often painted in multiple colors—different elements could be painted in different colors. Color schemes are crucial to the composition and artistic expression not only of the woodwork but of the entire building. Doors constitute an integral part of the overall architecture, and the results of research carried out on them should be compared and contrasted with the building's construction history and with an analysis

otworu drzwiowego: jego formy, wymiarów, ościeży i wszystkich zachowanych tam śladów.

Analiza konstrukcji drzwi w domach podcieniowych na wybranych przykładach

Większość żuławskich domów podcieniowych została zbudowana w okresie od XVII do 1. połowy XIX w. Zachowana w nich stolarka drzwiowa reprezentuje kilka typów konstrukcji i dekoracji charakterystycznych dla kolejnych epok – od baroku i rokoka przez klasycyzm i empire po eklektyzm. Dla stolarki barokowej najbardziej charakterystyczna jest jedna wydłużona, symetryczna płycina z gierowaniami, łukami i uskokami (Trutnowy), a dla rokoka – podział na dwa poziomy płycin, z górną wyższą, o asymetrycznym wykroju wykorzystującym linie faliste (Rozgart, Steblewo). Najliczniej w opisywanych domach występują drzwi podzielone na dwa poziomy prostokątne płycin z przełomu XVIII i XIX w. z dekoracją klasycystyczną. Charakteryzuje się ona przede wszystkim zastosowaniem płaskorzeźbionych rozet liściastych lub kwiatowych nałożonych na płyciny, a także rowkowaniem przeważnie dolnych, często pogrubionych pól (Marynowy, Orłowo, Nowa Cerkiew, Nowa Kościelnica, Nowy Staw, Bystrze, Koszwały, Żuławki, Klecie). Warto zaznaczyć, że bogactwo rozwiązań dekoracyjnych klasycystycznych drzwi w domach podcieniowych jest znacznie większe niż w stolarce znanej z pobliskiego Gdańska.

W 1. połowie XIX w. popularne stały się podziały na cztery lub pięć poziomów jednakowych, kwadratowych lub prostokątnych płycin, w układzie „leżącym” (Gniazdowo, Lubieszewo, Świerki, Stalewo). Z kolei podziały i opierzenia inspirowane motywami architektonicznymi, takimi jak tympanony czy pilastry, pojawiły się w drzwiach eklektycznych od ok. połowy XIX w. (Nowe Dolno, Zwierzno). Przez cały okres nowożytny i XIX w. wykonywano również drzwi deskowe opierane deskami o układach w jodełkę lub romby (Lipce, Nowa Kościelnica).

Wśród omawianych przykładów reprezentowane są konstrukcje deskowe wzmocnione listwami lub szpunгами albo opierzone innymi konstrukcjami (zdwojone), a także rozwiązania ramowo-płycinowe oraz ich warianty ze zdwojoną ramą. Znalezione też rozwiązania nietypowe, rzadko spotykane w innych regionach.

Jako przykład popularnej konstrukcji deskowej opierzonej deskami w układzie rombowym, ujętej dodatkowo w ramę, można wskazać dwoinkowe drzwi frontowe domu Lwi Dwór w Gdańsku Lipcach (ryc. 1). Dotychczas ustalono, że jest to najstarszy zachowany dom podcieniowy (sprzed 1600 r.), a analiza stolarki wraz z okuciami, zwłaszcza zamkiem i szyldelem kołatki, wskazuje, że drzwi najprawdopodobniej są pierwotne. Pionowe deski połączono na zakład i dodatkowo wzmocniono poziomymi listwami mocowanymi przy użyciu licznych gwoździ po stronie rewersu. Awers natomiast obito listwami o profilowanych krawędziach,

of the doorway itself: its form, dimensions, jambs and any visible traces left there.

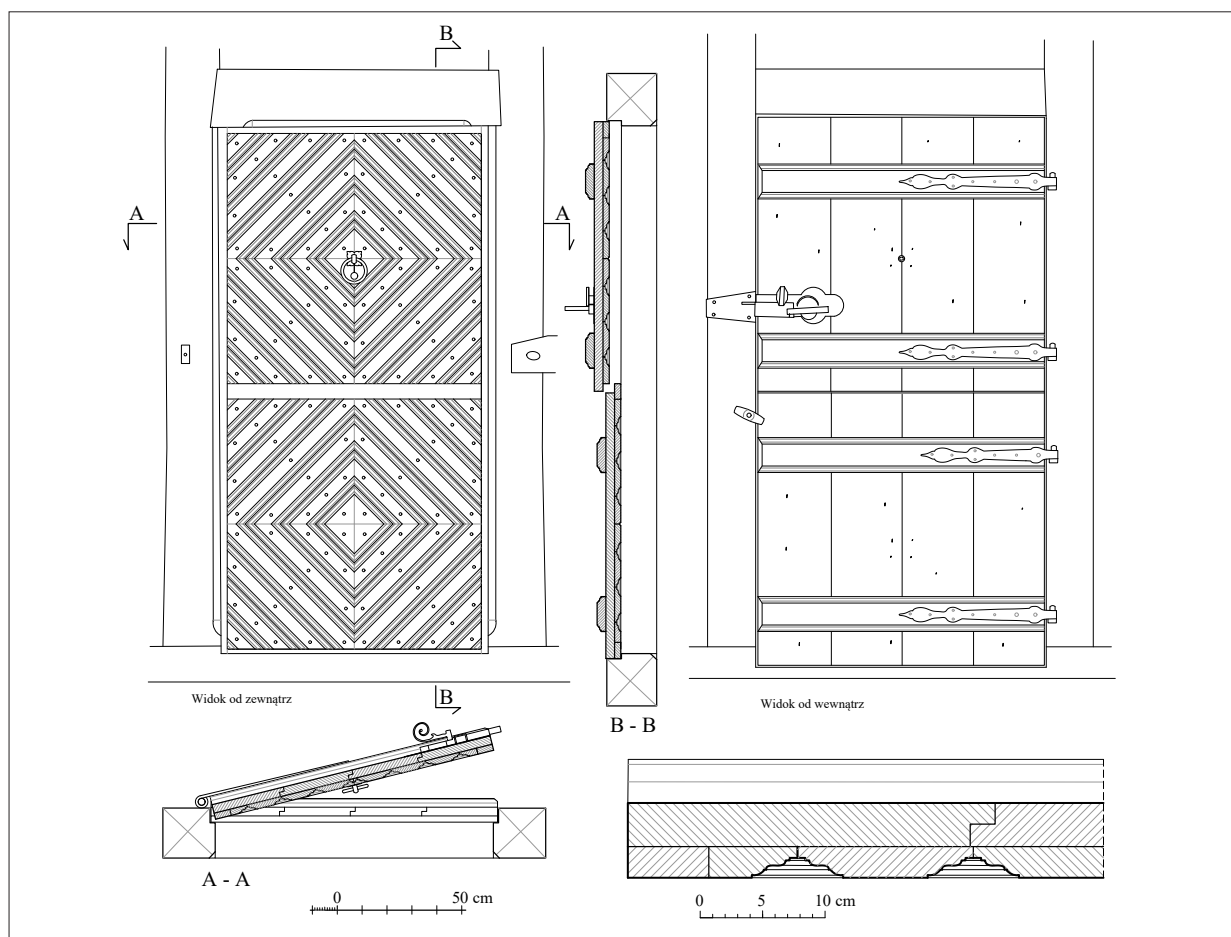
Analyzing the construction of doors in arcaded houses: selected examples

Most arcaded houses in Żuławy were built between the seventeenth and mid-nineteenth century. The doors of these houses represent several types of construction and decoration typical of successive periods within this time span: from the Baroque and Rococo to Classicism, Empire and Eclecticism. The most characteristic feature of the Baroque style is a single, elongated, symmetrical panel with arches and beveled or stepped moldings (Trutnowy), whilst Rococo period doors usually have two panels, the upper of which is taller, and both of which have asymmetrical outlines incorporating curved or wavy lines (Rozgart, Steblewo). The most commonly noted doors in arcaded houses date from the late eighteenth/early nineteenth century and feature two rectangular panels with Classicist decoration. This style is characterized by the use of low-relief, foliate or floral rosettes superimposed on the panels and by the use of fluting, usually on the lower panel, which is often thicker than the upper one (Marynowy, Orłowo, Nowa Cerkiew, Nowa Kościelnica, Nowy Staw, Bystrze, Koszwały, Żuławki, Klecie). It is worth noting that the variety of decorative designs on Classicist doors in arcaded houses is far greater than that seen on doors in nearby Gdańsk.

In the first half of the nineteenth century, doors divided into four or five rows of identical, square or rectangular, horizontal panels became popular (Gniazdowo, Lubieszewo, Świerki, Stalewo). Eclectic doors were divided or braced with architectural motifs such as tympanums and pilasters from around the mid-nineteenth century (e.g., Nowe Dolno, Zwierzno). Board doors braced with planks arranged in a herringbone or diamond pattern were also made throughout the early modern period and the nineteenth century (Lipce, Nowa Kościelnica).

The doors under discussion include those of boarded construction which were braced with battens, wedged ledges or other structures (double layers of boards), as well as frame-and-panel doors, some of which are of the variant with a double frame. Unusual designs, rarely found elsewhere, were also noted.

An example of the popular boarded construction braced with planks arranged in a diamond pattern, in this case within a frame, is provided by the split door of a house in Gdańsk Lipce known as the Lwi Dwór (Fig. 1). It has been established that is the oldest surviving arcaded house (dating from before 1600), and analysis of the door and its fittings, in particular the lock and the backplate of the knocker, indicate that it is probably original. The vertical boards are lap-jointed and additionally reinforced with horizontal battens held in place with multiple nails on the reverse side of the door. In contrast, the front is studded with

Ryc. 1. Inwentaryzacja rysunkowa drzwi frontowych dwioinkowych w Lwim Dworze w Gdańsku Lipcach według stanu sprzed prac remontowych w 2004 r.; autorką wszystkich fotografii i rysunków jest K. Darecka

Fig. 1. Survey drawing of the split door in the main entrance to the Lwi Dwór in Gdańsk Lipce, drafted prior to renovation work carried out in 2004; all photographs and drawings by Katarzyna Darecka

połączonych na styk prosty. Listwy te dodatkowo przymocowano gwoździemi, z których większość przechoodzi na wylot i ma zagięte końcówki. Do zamykania dolnego skrzydła stosowano drewniany prostokątny element – klocek osadzony w odrzwiach w sposób umożliwiający jego obracanie.

Do rozwiązań rzadziej stosowanych należą drzwi domu w Trutnowach⁴. W półokrągłym zakończonej otworze wejściowym od strony wnętrza umieszczono prostokątną stolarkę jednoskrzydłową z furtką o konstrukcji deskowej wzmocnionej listwami (ryc. 2). Na awersie furtki nałożono profilowane listewki ułożone w kształt barokowej płyciny, tworząc iluzję rozwiązania ramowo-płycinowego. Należy zauważyć, że podziały i kompozycja tej stolarki nie odpowiadają formie otworu wejściowego. Inne pseudo płycinowe rozwiązanie występuje wewnątrz tego samego domu. Na skrzydle zbudowanym z jednej ramy wypełnionej pionowo ułożonymi deskami również nałożono listewki tworzące wydłużoną barokową płycinę (ryc. 3). Dla podkreślenia głębi i trójwymiarowości w narożach dodano jeszcze specjalnie wycięte deseczki.

Nietypową konstrukcję odnotowano także w dwóch domach w Steblewie (nr 15 i 50). Dwuskrzydłowe

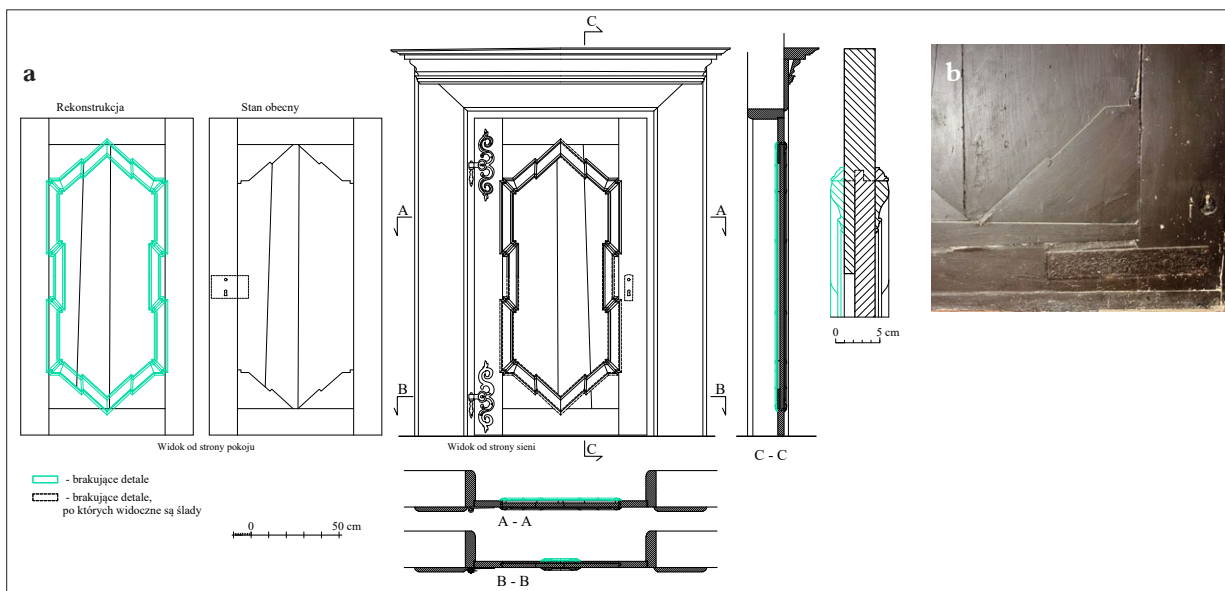
butt-jointed battens with profiled edges. These battens were additionally secured with nails, most of which are clenched. A rectangular timber block, mounted in the door frame in such a way that it could pivot into place, was used to hold the lower section of the door shut.

One of the more unusual door designs was noted in a house in Trutnowy,⁴ where a rectangular, single-leaf door with a single-leaf wicket of board-and-batten-construction has been fitted from the inside in a doorway with a rounded arch (Fig. 2). The front face of the wicket features moldings arranged to form the outline of a Baroque panel, creating the illusion of a frame-and-panel structure. It is noteworthy that the divisions and composition of this door are in no way suited to the shape of the doorway. There is another pseudo-paneled door inside this house. Its single leaf comprises a frame filled with vertical boards to which moldings have been fixed to mimic the shape of an elongated Baroque panel (Fig. 3). However, to enhance the effect of depth and three-dimensional realism, specially cut-out pieces of wood were added at the corners.

An unusual type of construction was recorded at two houses in Steblewo (no. 15 and 50). The double door at no. 15 is set in a door frame featuring a deco-

Ryc. 2. Odtworzone drzwi frontowe domu w Trutnowach: a) awers, b) oryginalny fragment
Fig. 2. Reconstructed front door of the house in Trutnowy: a) front face, b) original section

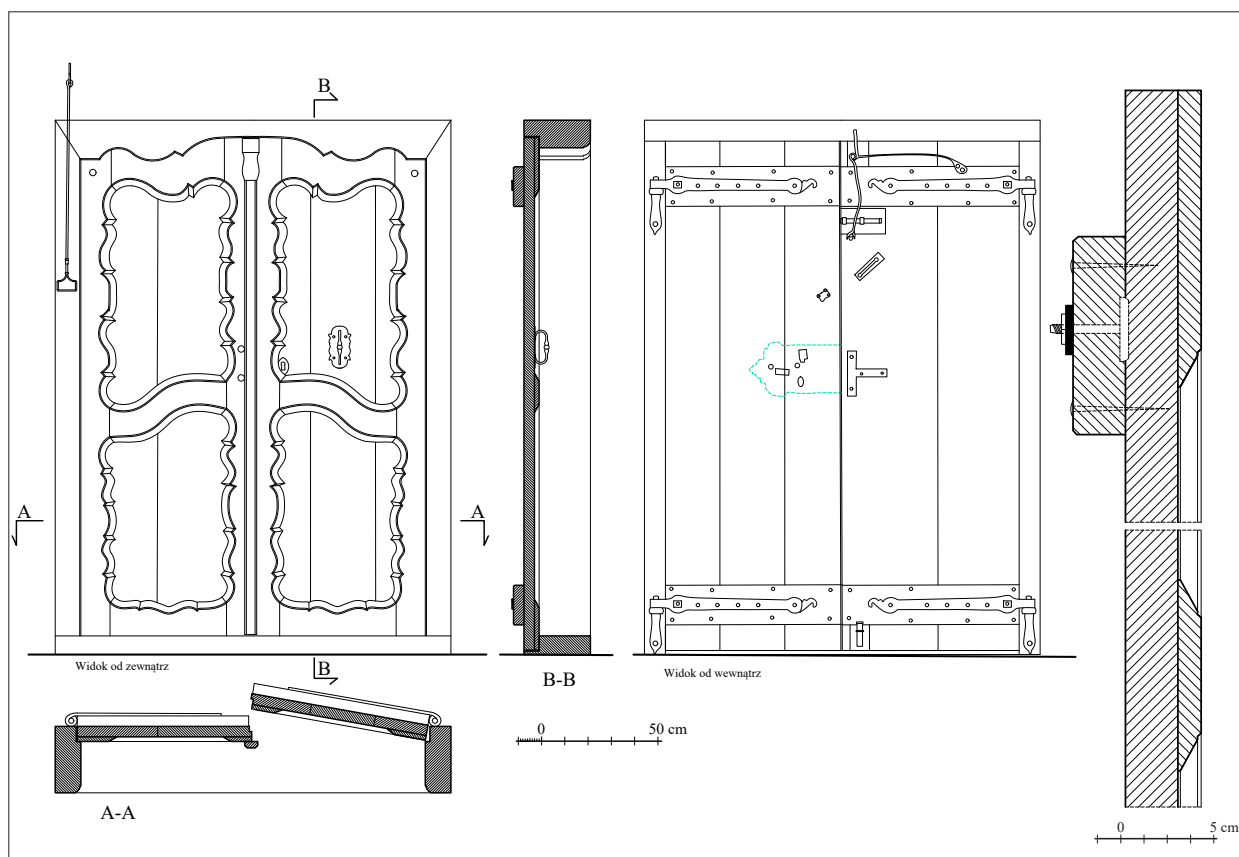
Ryc. 3. Drzwi wewnętrzne domu w Trutnowach: a) inwentaryzacja pomiarowo-rysunkowa, b) detal
Fig. 3. Internal door of the house in Trutnowy: a) measured survey drawing, b) detail

drzwi w domu nr 15 zamontowane są w odrzwiach, których nadproże zostało dekoracyjnie wycięte w formy faliste (ryc. 4). Wykrój płycin jest również falisty i niesymetryczny – charakterystyczny dla rokoka. Jednak poła płycin dają tylko złudzenie konstrukcji ramowo-płycinowej. Efekt ten osiągnięto inaczej niż w opisanym wcześniej przykładzie: właściwa konstrukcja ma charakter deskowo-listwowy i jest widoczna od strony wnętrza, natomiast rokokowa rama stanowi jedynie opierzenie.

Drzwi frontowe domu w Żuławkach nr 64 mają charakterystyczną dla klasycyzmu dekorację płycin uzyskaną przez żłobkowanie i pogrubienie dolnych partii (ryc. 5). Od strony awersu widoczna jest kon-

ratywnie rzeźbione nadproże z falistym wykończeniem (Fig. 4). Płeciny również mają faliste krawędzie i są asymetryczne, w typowym stylu rokoka. Jednak płeciny same w sobie dają wrażenie konstrukcji ramowo-płycinowej. Ten efekt osiągnięto innymi środkami niż w poprzednim przykładzie. Ta drzwi były wykonane w konstrukcji desek i listw, co jest widoczne z wnętrza. W tym czasie rokokowa rama służyła jedynie do podparcia.

Frontowe drzwi domu nr 64 w Żuławkach mają typową dekorację płycin z klasycyzmu, w której dolne płeciny są grubsze i żłobkowane (Fig. 5). Z zewnątrz widzimy konstrukcję ramowo-płycinową z trzema rzędami płycin. Jednak z wnętrza, drzwi

Ryc. 4. Inwentaryzacja pomiarowo-rysunkowa drzwi domu w Steblewie

Fig. 4. Measured survey drawing of the door of a house in Steblewo

struktura ramowo-płycinowa o trzech poziomach płycin, od wewnątrz zaś – deskowa z listwą czołową. W tym przypadku dwie konstrukcje złożono w jedną, tworząc konstrukcję zdwojoną. Zabieg taki wykonano prawdopodobnie w celu wzmocnienia modnej wówczas i coraz częściej stosowanej, ale być może niezbyt sztywnej konstrukcji ramowo-płycinowej. Takie rozwiązania wzmiankuje też Jan Tajchman [Tajchman 1991, s. 273]. Możliwe jest także, choć mniej prawdopodobne, że na wcześniejsze drzwi deskowe nabitą w późniejszym okresie drugą konstrukcję z klasycystyczną dekoracją. Analogiczną sytuację zidentyfikowano w drzwiach frontowych (dwoinkowych) domu nr 6 w Żuławkach.

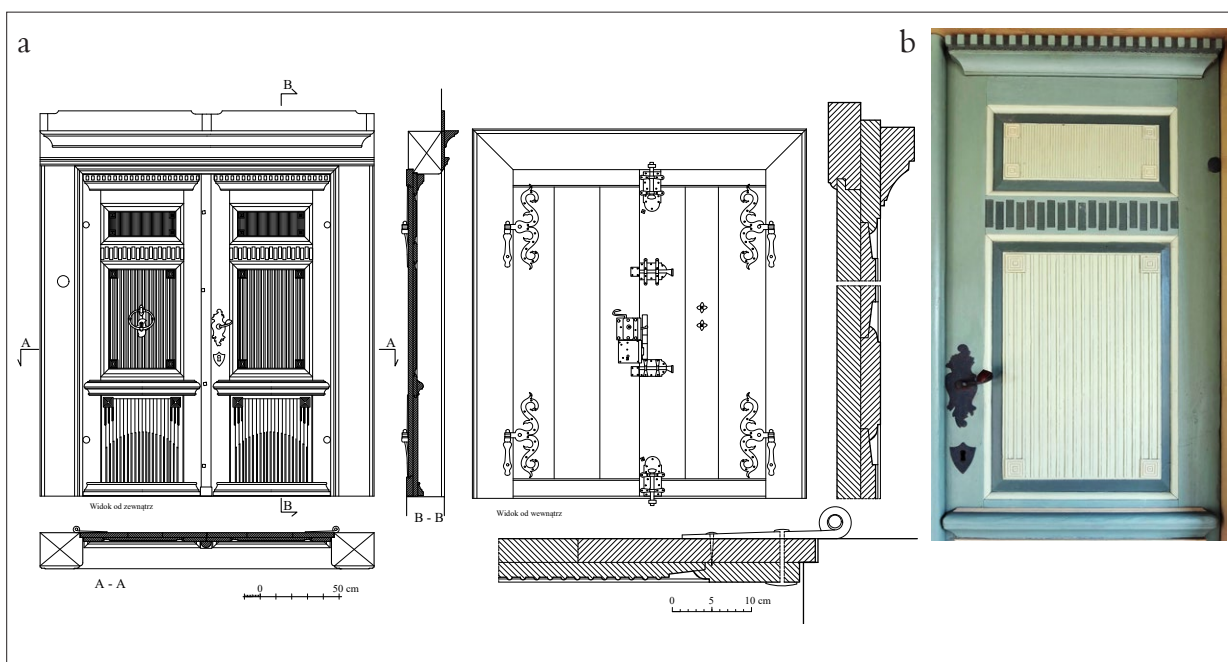
Właściwą konstrukcję ramowo-płycinową stwierdzono dopiero w dwuskrzydłowych drzwiach trzech domów w Orłowie (nr 1, 3 i 33) oraz dwóch w Marynowach (nr 19 i 70). Niektóre różnią się jednak szczegółami. W domu podcieniowym nr 3 w Orłowie ramy i płyciny mają taką samą grubość i są połączone złączem wpustowo-wypustowym (ryc. 6). W efekcie od strony awersu płyciny osadzone głębiej niż ramę, natomiast po stronie rewersu jest na odwrót – płyciny wysunięto przed lico.

Warto przypomnieć, że stolarki z Orłowa (przy ul. Żuławskiej 66, Mennonickiej 11 i Orłowo Pierwsze 1) oraz z Marynowych (nr 19), osadzone w obramieniach bogatych portali z napisami fundacyjnymi

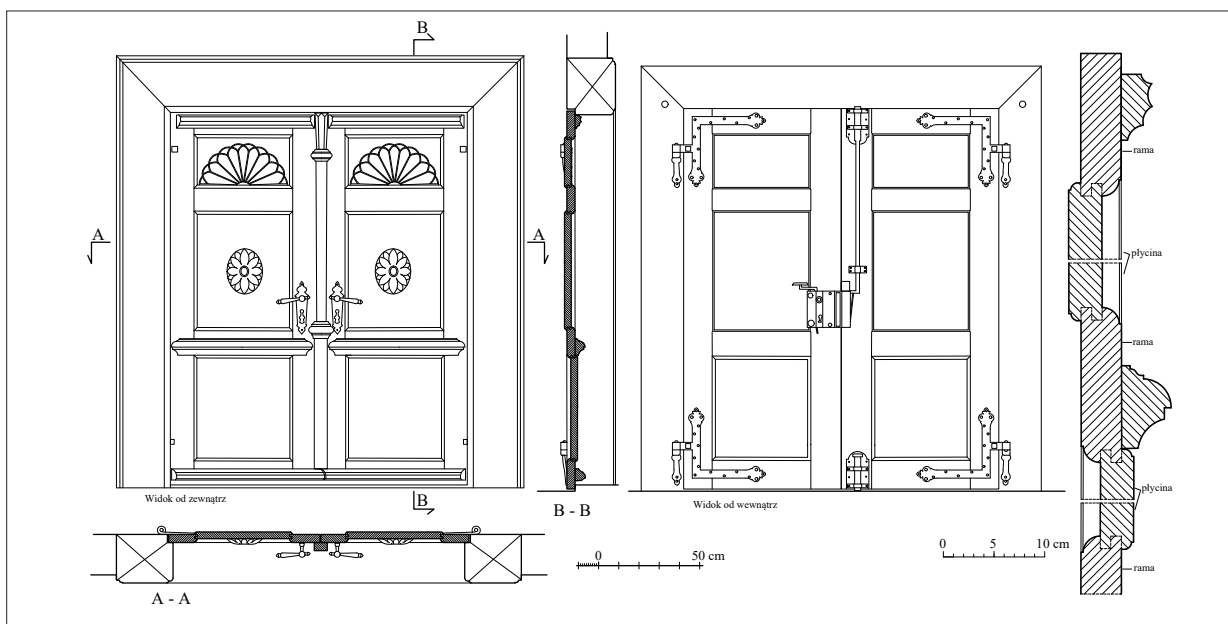
exhibits a boarded construction with a top rail. In this instance, the two constructions were combined to create a double-layer door. This was probably done to reinforce the frame-and-panel construction, which was already in popular use at the time, but may not have been particularly sturdy. This type of design is also mentioned by Jan Tajchman [Tajchman 1991, p. 273]. It is also possible, though less likely, that the second construction with Classicist decoration was fixed to the earlier board door at a later date. A similar case was observed with the front door (of the split variety) of house no. 6 in Żuławki.

True frame-and-panel construction is represented by the double-leaf doors of three houses in Orłowo (no. 1, 3 and 33) and two in Marynowy (no. 19 and 70), though some of them differ in their details. In arched house no. 3 at Orłowo, the frame and panels are of the same thickness and are connected using tongue-and-groove joints (Fig. 6). This created a visual effect whereby, from the front, the panels are set deeper than the frame, whilst at the back the situation is reversed: the panels protrude beyond the face of the door.

Notably, the doors from Orłowo (at 66 Żuławska, 11 Mennonicka, and 1 Orłowo Pierwsze streets) and Marynowy (no. 19), set in frames within ornate portals bearing foundation inscriptions and dates, are identical. They were made in 1802 and 1803 for houses built by Peter Loewen. The door leaves are divided into three

Ryc. 5. Drzwi frontowe domu nr 64 w Żuławkach: a) inwentaryzacja pomiarowo-rysunkowa, b) skrzydło drzwiowe
 Fig. 5. Front door of house no. 64 in Żuławki: a) measured survey drawing, b) door leaf

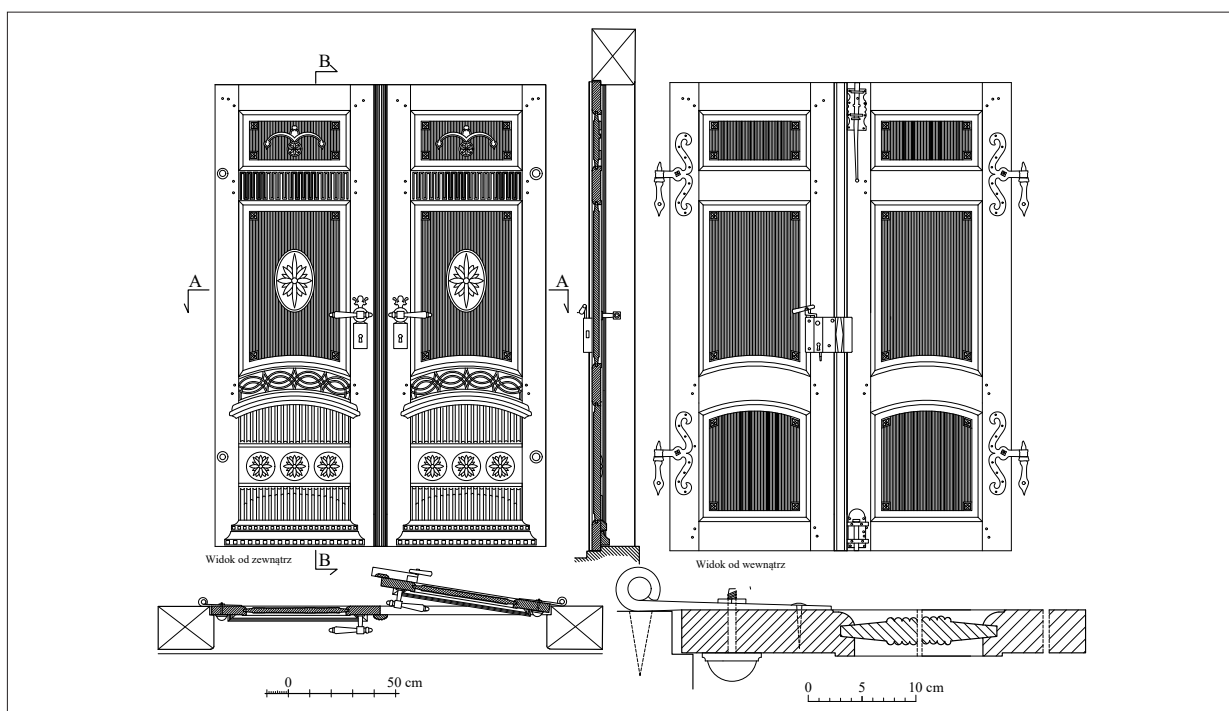

Ryc. 6. Inwentaryzacja pomiarowo-rysunkowa drzwi domu nr 3 w Orłowie
 Fig. 6. Measured survey drawing of the door of house no. 3 in Orłowo

i datami, są identyczne. Powstały w latach 1802–1803 w domach zbudowanych przez Petera Loewena. Skrzydła podzielono na trzy poziomy płyciny. Niemal cała powierzchnia awersu – zarówno płyciny, jak i poziomych ramiaków – jest dekoracyjnie opracowana z wykorzystaniem motywów typowych dla klasycyzmu. Pod względem konstrukcyjnym awers i rewers są takie same (ryc. 7). Płyciny są cieńsze od ramy i wsunięte w rowek wykonany w ramiakach, co oznacza, że ich montaż musiał się odbywać jednocześnie z montażem ram.

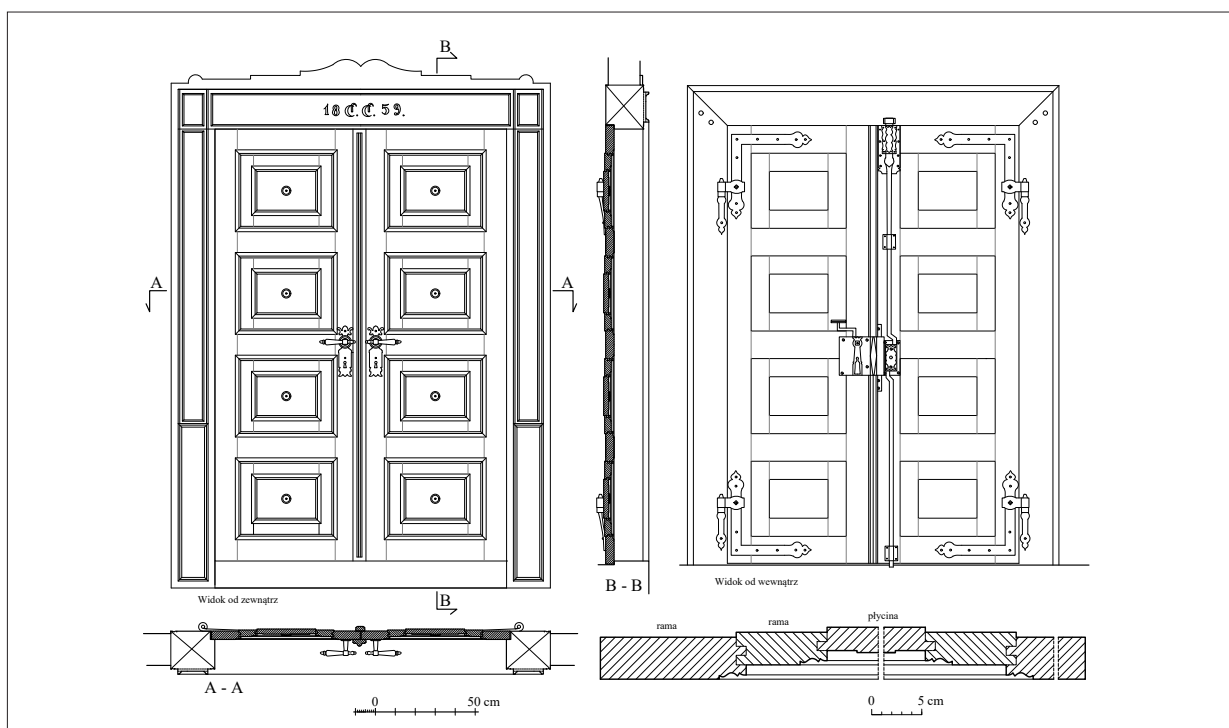
rows of panels. Virtually the entire surface of the front face (both panels and rails) is decorated with motifs typical of Classicism. In terms of construction, the front and back are identical (Fig. 7). The panels are thinner than the frame and were inserted into a groove in the frame. The panels and frame must have been assembled at the same time.

A more elaborate variant of frame-and-panel construction was used for the door of house no. 75 in Żuławki (Fig. 8). There are four rows of rectangular

Ryc. 7. Inwentaryzacja pomiarowo-rysunkowa drzwi domu nr 19 w Marynowach

Fig. 7. Measured survey drawing of the door of house no. 19 in Marynowy

Ryc. 8. Inwentaryzacja pomiarowo-rysunkowa drzwi frontowych domu nr 75 w Żuławkach

Fig. 8. Measured survey drawing of the front door of house no. 75 in Żuławki

Bardziej rozbudowany wariant ramowo-płycinowy zastosowano w drzwiach domu nr 75 w Żuławkach (ryc. 8). Przy czterech poziomych prostokątnych płycin wykonano dodatkowe ramy – wewnątrz zasadniczej ramy umieszczono kolejną i dopiero w niej osadzono płycinę. Wszystkie elementy mają tę samą grubość, a połączenia

panels with additional frames, meaning that an additional frame was fitted inside the main frame and it was within this inner frame that the panels were fixed. All of these elements are of the same thickness and they are connected by tongue-and-groove joints. As in the previous example, the individual parts must have been

między nimi wykonano na złącza wpustowo-wypustowe. Montaż poszczególnych części, podobnie jak stwierdzono powyżej, musiał przebiegać jednocześnie. W tym przypadku awers różni się jednak od rewersu.

Ramiaki w konstrukcji ramowo-płycinowej łączono w narożach na przelotowe złącza widlicowe. Natomiast połączenia pionowych ramiaków z poziomymi środkowymi wykonywano na kryte (nieprzelotowe) półkrzyżowe złącze widlicowe. Czop zwykle był wzmacniany dwoma kołkami o przekroju graniastym, zbliżonym do kolistego, niekiedy soczewkowatym, wbijanymi na wylot przez ramę⁵. Profilowania krawędzi ramiaków przy styku z płyciną stosowane w żuławskiej stolarce są typowe i charakterystyczne dla okresu ich powstania. W XVIII w. nie były one zbyt rozbudowane – przeważnie składały się z uskoku i ćwierćwałka, a lustro płyciny wysuwano do lica i wyodrębniano za pomocą uskoku. W XVI–XVII w. oraz od początku XIX w. profile były bardziej rozbudowane i drobniejsze, np. złożone z uskoku, ćwierćwałka, kolejnego uskoku i wklęsli. W konstrukcjach deskowych deski opierzenia miały z obu stron profile charakterystyczne dla okresu, w którym powstały. Dla XVIII i XIX w. były to najczęściej profile składające się z uskoku i ćwierćwałka, niekiedy uzupełnione dodatkowym uskokiem.

Interesujący detal przy stolarce drzwiowej zidentyfikowano w Koszwałach (ryc. 9). Po obu stronach drewnianych odrzwi, od strony wnętrza, zamontowano drewniane zaczepy służące do zakładania na nich poziomej belki, stanowiącej dodatkowe wzmocnienie i zabezpieczenie antywłamaniowe.

Kolorystyka i problematyka konserwatorska

Wiele stolarzek drzwiowych na Żuławach zachowało się do dzisiaj, jednak ich stan, podobnie jak stan samych domów, nie jest na ogół dobry⁶. Powierzchnie drewniane są zazwyczaj przemalowane, a warstwy malarskie w wielu miejscach spękałe, odspojone i z ubytkami. Drewno od strony zewnętrznej bywa często silnie zniszczone, zwłaszcza w dolnych partiach, i ma wiele ubytków. Przyczyną takiego stanu jest niewykonywanie bieżących napraw, wynikające zazwyczaj z niedostatku środków finansowych, a niekiedy również z braku świadomości historycznej wartości drzwi. Niektóre stolarki zostały częściowo przekształcone lub zmodernizowane, bądź dostawiono do nich dodatkowe drzwi w celu lepszej izolacji termicznej wewnątrz (np. w Świerkach). Czasami zabudowywano podcień i wówczas pierwotne drzwi zewnętrzne stawały się wewnętrznymi (np. w domu nr 7 w Marynowach oraz w Zwierzynie). Jedynie nieliczne drzwi doczekały się konserwacji, choć nie zawsze przeprowadzonej w sposób właściwy.

Do dobrych przykładów takich działań, zasługujących na uznanie, należy dom podcieniowy nr 64 w Żuławkach. Przed przystąpieniem do prac przeprowadzono tam dokładne rozpoznanie obiektu i badania konserwatorskie oraz opracowano program restauracji [Jaszczak 2016; Pabiś-Ptak 2016]. Dom nadal jest

assembled simultaneously. In this instance, the front and back are not the same.

In frame-and-panel construction, the stiles and rails of the frame were connected at the corners using through bridle joints. Meanwhile, blind bridle joints were used to connect the stiles to the central rails. The tenon was usually reinforced by driving two roughly round dowels through the joint.⁵ In Żuławy doors, the moldings cut into the edges of the stiles and rails at the point where they meet the panels are typical and characteristic of the period in which they were made. In the eighteenth century they were not very elaborate. These moldings usually consisted of a chamfer and quarter round, whilst the edges of each panel were chamfered and the face of the panel was flush with the rails and stiles. In the sixteenth and seventeenth centuries, and again from the early nineteenth century onwards, moldings became finer and more intricate, comprising, for example, a chamfer, a quarter round, a chamfer and a concave bead. In board doors, the bracing members on both sides featured moldings characteristic of the period in which they were made. In the eighteenth and nineteenth centuries these were most often a chamfer and a quarter round, sometimes with an additional chamfer.

An interesting feature of door joinery was noted in a house in Koszwały (Fig. 9). From the interior, wooden supports were mounted on either side of a timber door frame. These would have held a horizontal beam in place to reinforce the door and provide extra security.

Color schemes and conservation issues

Numerous historic doors have survived in the Żuławy region, but, like the houses themselves, they are in poor condition.⁶ In most cases, the wooden surfaces have been repainted, and in many places the paint layers are cracked, peeling or have flaked away. The timber on the exterior is often severely decayed with multiple losses, particularly in the lower sections. This sorry state is caused by a lack of running repairs, which is usually due to inadequate financial resources and sometimes a lack of awareness of the historical value of these doors. Some of them have been partially altered or modernized, or a second door has been added for better thermal insulation of the interior (e.g., in Świerki). In some instances, the arcade was later enclosed, meaning that the original external door then became an internal one (e.g., house no. 7 in Marynowy, and in Zwierzno). Conservation work has been carried out on a few of the doors, though not always in line with best practice.

Among the commendable examples is the arcaded house no. 64 in Żuławki. Before work began, a thorough survey and conservation assessment was conducted and a restoration schedule was drawn up [Jaszczak 2016, Pabiś-Ptak 2016]. Work on the house is ongoing and is being implemented in phases. Small

Ryc. 9. Detal do antywłamaniowego blokowania drzwi w Koszwałach

Fig. 9. Detail of an anti-burglary blocking device on a door in Koszwały

Ryc. 10. Detal drzwi dwóinkowych w Lwi Dworze po pracach konserwatorskich

Fig. 10. Detail of a split door from the Lwi Dwór following conservation work

w trakcie prac, prowadzonych etapami. Na wewnętrznej stolarnie widoczne są wykonane odkrywki stratygraficzne, ukazujące bogactwo pierwotnych rozwiązań kolorystycznych. Drzwi frontowe zostały już poddane profesjonalnej konserwacji i odzyskały historyczną kolorystykę: odrzwia są kremowe, ramy konstrukcji ramowo-płycinowej – szarozielonkawe, kanelowane płyciny – jasnoszarozielone, a wręgi przy płycinach i wgłębne dekoracje geometryczne – stalowoszare (ryc. 5b). W zwieńczeniu drzwi obecni właściciele, zgodnie z historyczną tradycją, umieścili swoje imiona i datę renowacji – 2016. Rewers stolarki w całości odzyskał kolorystykę oliwkową, a okucia – czarną.

Z dużą pieczołowitością potraktowano również wszystkie drzwi wewnętrzne domu w Trutnowach, pochodzące z różnych okresów i charakteryzujące się odmiennym opracowaniem powierzchni – woskowaniem, malowaniem, fornirowaniem czy intarsjowaniem. Wszelkie ubytki uzupełniano zgodnie z pierwowzorem. Uszkodzone okucia zawiasowe jedynie uzupełniono, pozostawiając oryginalne elementy, zamiast wymieniać je w całości. Co interesujące, brakujące fragmenty w intarsjowanej dekoracji jednych z drzwi odtworzono poprzez ich namalowanie na drewnie. Zabieg ten wykonano perfekcyjnie.

W domu nr 6 w Żuławkach przeprowadzono gruntowną rewaloryzację w 2. dekadzie XXI w. Wszystkie drzwi zachowano, poddano je starannej konserwacji i przywrócono ich oryginalną kolorystykę⁷. Drzwi wejściowe w całości pomalowano na kolor oliwkowy, natomiast bliki (krawędzie) dekoracji snycerskiej oraz inskrypcję w nadprożu z datą 1825 delikatnie podkreślono brązem w proszku. Zabieg ten w ocenie współczesnej uatrakcyjnił stolarkę, jednocześnie zakłamał jednak pierwotne roz-

test areas where layers of paintwork have been removed revealing a wealth of colorful treatments can be seen on the internal doors. The front door has already undergone professional conservation and its original color scheme has been restored: the door frame is cream, the stiles and rails of the frame-and-panel construction are grayish-green, the fluted panels are light grayish-green, and the rebates around the panels are steel gray, as are the recessed geometric motifs (Fig. 5b). In keeping with historical tradition, the current owners have added their names and the date of renovation (2016) above the door. The back of the door has been restored to its original olive green color with black ironwork.

All internal doors at the house in Trutnowy, which date from various periods and feature various surface finishes (waxed, painted, veneered or inlaid), were treated with great care. Any losses were restored as per the original design. Damaged hinge fittings were repaired whilst retaining original elements instead of replacing them in their entirety. Interestingly, missing areas of inlaid decoration on one of the doors were imitated by painting the design onto the wood, and this was executed to perfection.

A comprehensive restoration program was carried out at house no. 6 in Żuławki in the 2010s. All of its doors were preserved, undergoing meticulous conservation treatments and being restored to their original color schemes.⁷ The front door is painted entirely in olive green. However, the edges of the carved decoration and the date inscription (1825) on the lintel are subtly accentuated with bronze powder. This measure, in modern opinion, has enhanced the woodwork, but unfortunately it has also distorted the

wiązanie kolorystyczne. Drzwi wewnętrzne utrzymano również w przeważającej części w kolorze oliwkowym, z wyróżnieniem elementów podziałów takich jak płyciny, wręgi czy listwy w kolorach białym, czerwonym i stalowym. Częściowo wzorowano się w tym zakresie na innych obiektach z 2. połowy XVIII w. w Gdańsku.

Warto jeszcze wspomnieć o innej pozytywnej inicjatywie konserwatorskiej polegającej na zachowaniu kilku par drzwi wraz z portalem z 1754 r., pochodzących z dawnej, drewnianej, ale nieistniejącej już karczmy w Marynowach. Zamontowano je w domu podcieniowym przeniesionym z Jelonek do Żelichowa. Pozostałe, oryginalne drzwi w tym domu zostały poddane konserwacji – na niektórych widać pierwotną kolorystykę: zieloną, szaroniebieską oraz ugrową. W stolarce wejściowej z 1843 r., o prostej konstrukcji ramowo-płycinowej, odtworzono na podstawie archiwalnych zdjęć malowane dekoracje kwiatowe⁸. Choć jest to rekonstrukcja malarska, daje jednak wyobrażenie o dawnym sposobie zdobienia drzwi.

Do negatywnych przykładów zaliczyć trzeba prace przeprowadzone przy wzmiankowanych już drzwiach domu w Lipcach. Rewaloryzację obiektu przeprowadzono w 1960 r., a następnie w latach 2004–2006⁹. Dawne drzwi zewnętrzne wprawdzie zachowano, jednak w celu wzmocnienia konstrukcji znacznie zniekształcono. Doprowadziło to do zatarcia ich historycznej formy. Drzwi frontowe, dwioinkowe, o konstrukcji deskowej wzmocnione poziomymi listwami, a od strony awersu opierzone deskami ułożonymi w romb, zachowały swoją właściwą, historyczną formę. Od strony wnętrza z kolei dodano nową ramę, przykręconą do oryginału współczesnymi śrubami, a oba skrzydła zespolono w jedno. Dodano też nowe odrzwia i zawiasy o udziwnionej formie – ani historycznej, ani współczesnej (ryc. 10). Oryginalny zamek zamontowano ponadto na podkładce ze sklejek. Czyszczenie niemalowanej powierzchni odwrocia przeprowadzono w sposób agresywny, prawdopodobnie przy użyciu metalowych szczotek, uszkadzając profile poziomych listew. Podobnie postąpiono w przypadku drzwi tylnych – również dwioinkowych, lecz o prostej konstrukcji deskowo-listwowej (złożonej z dwóch szerokich desek). Szlifowanie powierzchni doprowadziło do zatarcia śladów ręcznej obróbki strugiem zdzierakiem w postaci wzdłużnych, półkolistych wgłębień po stronie rewersu. W tych drzwiach, nawet od strony zewnętrznej, dodano nowe ramy z poprzeczkami oraz współczesne okucia. Podczas prac usunięto również interesujące drewniane detale służące do zamykania dolnych skrzydeł – w jednym przypadku był to obracany drewniany klocek zamontowany w odrzwiach, w drugim zaś duży drewniany zamykacz dźwigniowy. Elementy te zidentyfikowano podczas rozpoznania w 2004 r.¹⁰

W domu podcieniowym nr 19 w Marynowach badania i prace konserwatorskie prowadzono w latach 2010–2015¹¹. Drzwi – zarówno zewnętrzne, jak i wewnętrzne – zachowano, usunięto z nich jednak niestety wszystkie nawarstwienia malarskie, aż do surowego sosnowego drewna. Z przeprowadzonego rozpoznania

original design. Most of the internal doors are also olive colored, with features such as panels, rebates and moldings variously highlighted in white, red or steel gray. To some extent, inspiration for this was drawn from doors in Gdańsk dating from the late eighteenth century.

It is also worth mentioning another positive conservation initiative to preserve several doors and a portal dating from 1754, salvaged from a no-longer-extant wooden inn in Marynowy. They have been installed in an arcaded house that was relocated from Jelonki to Żelichowo. The remaining original doors in this building have been restored, some of them retaining their original green, bluish-green or ochre color schemes. The entrance door of simple paneled construction, dating from 1843, has been decorated with painted floral motifs recreated from archival photographs.⁸ Although this is only a reconstruction, it gives a good idea of the traditional way in which doors would have been decorated.

Negative examples of conservation efforts include the work carried out on the aforementioned doors from the house in Lipce. Renovations were made to this building in 1960 and again in 2004–2006.⁹ Although the old external doors were kept, they were significantly altered by the measures taken to structurally reinforce them, thus compromising their original integrity. The split door of the front entrance is of board-and-batten construction, and the front is faced with planks arranged in a diagonal lattice. The outer face of the door retains its authentic historical form; however, a new frame fixed in place with modern screws was added to the inner face. The two leaves of the split door were consolidated into a single unit. A new door frame and new hinges of very fanciful form—neither historical nor modern—were also added (Fig. 10). The original lock was remounted on a piece of plywood. The unpainted surface of the rear face of the door was aggressively cleaned, probably using wire brushes, damaging the profiles of the battens. The back door, which was also a split door but of simple board-and-batten construction (made from just two wide boards), was subjected to similar treatment. Sanding of its surface obliterated manual scrub plane marks in the form of long, curved indentations on the rear face. New frames with battens and ironwork were even added to the front face of this door. During the course of renovations, interesting timber features used for closing the lower leaves of the doors were also removed. On one door this comprised a wooden block mounted on the door frame in such a way that it could be rotated, whilst the other door had been provided with a large wooden latch. These elements were identified during a preliminary assessment in 2004.¹⁰

At arcaded house no. 19 in Marynowy, investigations and conservation work were carried out between 2010 and 2015.¹¹ Both external and internal doors were extant, but sadly all accumulated layers of surface coatings had been stripped down to the bare pine wood.

konserwatorskiego wynika natomiast, że pierwotnie były one malowane barwnie. Na wszystkich drzwiach od strony sieni dobrze zachowała się warstwa ciemnoszara o błękitnym odcieniu, korespondująca z relikami dekoracji ścian. Usunięcie warstw barwnych ze wszystkich detali stolarki (także ze schodów i klasycystycznej balustrady) we wnętrzach domu zupełnie zmieniło, a wręcz zakłamało ich pierwotny wyraz plastyczny. W powszechnym odbiorze i współczesnym poczuciu estetyki dawna stolarka powinna być prezentowana w surowym drewnie, z widocznym usłojeniem. Nie jest to jednak rozwiązanie historyczne – drzwi, zwłaszcza wykonane z drewna sosnowego, przeważnie były pokrywane powłokami kryjącymi.

Niestety, żadne drzwi w portalach Petera Loewena nie zostały profesjonalnie zbadane pod kątem pierwotnej kolorystyki, a obecnie wszystkie są prezentowane w formie surowego drewna sosnowego. Jedyne zwieńczenie oraz kapitele kolumn w portalu tzw. Domu Tujskiego w Orłowie nie zostały jeszcze oczyszczone z warstw barwnych, co stwarza ostatnią możliwość przeprowadzenia, choćby fragmentarycznej, badań nad sposobem wykończenia powierzchni drewna w tych reprezentacyjnych i zachwycających portalach.

Istotnym problemem jest również stosowanie w zachowanych zabytkowych drzwiach elementów pozyskanych z innych obiektów. Dotyczy to najczęściej zamków, zawiasów, klamek i szyldów. Tego typu ingerencje rzadko są dokumentowane i pozostają znane tylko właścicielom domów. Z ich punktu widzenia są to działania pozytywne, ponieważ przywracają zabytkom kompletność i wartości użytkowe. Jednak z perspektywy badaczy zniekształca to obraz oryginalny i może prowadzić do niewłaściwych wniosków.

Drzwi zrekonstruowane nie mają już wartości oryginału. Pomimo że czasami wiernie odtwarzają formę zewnętrzną, to zazwyczaj nie powielają dawnych połączeń stolarskich, przez co utracona zostaje informacja o dawnym rzemiośle. W przypadku całkowitej utraty zabytku i jego odtworzenia zgodnie z przekazami źródłowymi takie działanie należy jednak ocenić pozytywnie. Przykładem są drzwi wejściowe o bogatej empirowej dekoracji w doszczętnie spalonym w 2014 r. domu w Złotowie, które zrekonstruowano, choć z uproszczeniem dekoracji¹². Z kolei w domu w Trutnowach drzwi z podcienia zostały odtworzone dokładnie według zachowanych i odnalezionych przez właściciela fragmentów, łącznie z odsłoniętą na nich oryginalną kolorystyką (ryc. 2b)¹³. Ten przykład także należy ocenić pozytywnie.

Większość zachowanych drzwi nie została jeszcze poddana renowacji i pozostaje obecnie przemalowana w jednolitym kolorze, najczęściej brązowym (Koszwały, Nowa Kościelnica, Nowy Staw, Lasowice Wielkie, Klecie, Nowe Dolno). W domu w miejscowości Bystrze powierzchnie płaskie pokryto farbą szarooliwkową, a elementy dekoracyjne ciemnoczerwoną, natomiast odwrotnie intensywnie oliwkową. Jak wykazały wstępne sondażowe badania, pierwotnie awers był pomalowany w kolorach ciemnej zieleni i szarooliwkowym, a rewers – w jasnym odcieniu

However, conservation assessment revealed that colored paint had been applied to them. All of the doors facing the entrance hall featured a well-preserved dark gray layer tinged with blue, which matched the remnants of painted decoration on the walls. Removing the layers of color from all of the woodwork (including the stairs and Classicist balustrade) inside this house completely changed, or even distorted, its original visual appeal. According to popular belief and contemporary aesthetics, old doors and windows look best when stripped down to the bare wood with the grain visible. However, this is historically inappropriate. Doors, especially those made of pine, were usually coated with opaque paints.

Sadly, none of the doors from the portals designed by Peter Loewen have been professionally analyzed to determine their original color schemes. All of them currently have a raw pine finish. Only the finial and column capitals of the portal in the house known as Dom Tujski in Orłowo have not yet been stripped of all their colored coatings. This is, therefore, the last chance to investigate, if only within a very small area, the surface finishes used on these prestigious and impressive portals.

Another problem is posed when various parts sourced from other locations are added to surviving historical doors. This often happens with locks, hinges, handles and escutcheons. Alterations of this sort are not documented and are known only to the house owners, who perceive them as positive measures that complete the door and restore it to working order. However, from a research perspective, this can be highly misleading and can result in erroneous conclusions.

Reconstructed doors do not hold the value of the original historic ones. Although they sometimes faithfully replicate the external appearance, they do not reproduce the original joinery techniques, and thus information about past craftsmanship is lost. However, in cases where the entire object is lost and then reproduced in accordance with the original, this has to be seen as a positive. An example of this is the lavishly decorated, Empire-style entrance door of a house in Złotowo which burned down in 2014 and was reconstructed, albeit with slightly simplified ornamentation.¹² Meanwhile, the door from the arcade at a house in Trutnowy was accurately reconstructed based on extant fragments discovered by the owner. The original color scheme was also recreated thanks to the surface finishes revealed on these fragments (Fig. 2b).¹³ This is another example that should be viewed in a positive light.

The majority of surviving doors have not yet been renovated and are now uniformly repainted in a single color, usually brown (Koszwały, Nowa Kościelnica, Nowy Staw, Lasowice Wielkie, Klecie, Nowe Dolno). At a house in Bystrze, the flat surfaces have been painted olive-gray, and the decorative elements—dark red, whilst the back of the door is a rich olive green. Preliminary investigations have revealed that the front face

szarooliwkowym. Drzwi wejściowe domu nr 3 w Orłowie obecnie są przemalowane na ciemny brąz, natomiast – jak wykazały miejscowe badania konserwatorskie – pierwotnie miały kolor ciemnoczerwony¹⁴.

Tradycja wielobarwnego malowania stolarki drzwiowej bywa niekiedy podtrzymywana do czasów współczesnych (Bystrze, Jeziernik, Lubieszewo, Rozgart)¹⁵. Z nielicznych informacji z przedwojennej literatury oraz wykonanych wówczas fotografii również wynika, że drzwi były wielobarwnie malowane. Przykładowo, na czarno-białej fotografii klasycystycznego (z 1797 r.) wejścia do nieistniejącego już domu podcieniowego w Palczewie wyraźnie widoczne są różnice walorowe poszczególnych elementów, sugerujące zastosowanie co najmniej czterech kolorów [Schmid 1919, s. 251]. To samo dotyczy drzwi z Lwiego Dworu, które według dawnych fotografii były dwubarwne [Kloepfel 1924, il. 26]. Wspomniane drzwi w Żuławkach nr 6 do niedawna również pozostawały pomalowane w kilku kontrastowych kolorach: ciemnobrązowym, zielonym, czerwonym i białym, jednak była to twórcza inicjatywa ówczesnego właściciela, przeprowadzona konserwacja nie potwierdziła bowiem takiej historycznej kolorystyki.

Do działań pozytywnych należy zaliczyć zachowywanie i kolekcjonowanie przez niektórych właścicieli domów podcieniowych różnych detali stolarskich i kowalskich, pochodzących także z drzwi, znalezionych na terenie posesji lub niewykorzystanych podczas prac restauratorskich. Wymienić tutaj należy dom w Żelichowie oraz dom nr 19 w Marynowach, gdzie elementy te prezentowane są w formie okazjonalnie udostępnianej ekspozycji. W Trutnowach z kolei właściciel przechowuje zachowane detale na strychu domu.

Podsumowanie

Zabytkoznawcze, kompleksowe badanie stolarki drzwiowej nie powinno się opierać wyłącznie na analizie formy, podziałów, dekoracji i okuć. Bardzo ważna jest właściwa identyfikacja zastosowanych konstrukcji stolarskich. Umożliwia ona rozpoznanie zabytkowych drzwi, ustalenie czasu ich powstania, zakresu późniejszych przeróbek, a także poznanie tajników dawnego rzemiosła stolarskiego. Dokumentowanie szczegółów rozwiązań konstrukcyjnych stanowi istotny wkład w tworzenie bazy danych, która może być następnie wykorzystywana porównawczo również w odniesieniu do innych stolarek, pochodzących z różnych obiektów i regionów. Niejednokrotnie stosowane konstrukcje stolarskie miały charakter indywidualny i nieoczywisty, co dotyczy zwłaszcza terenów poza dużymi ośrodkami miejskimi [Darecka 2024b]. Dla występującej na Żuławach konstrukcji deskowo-szpungowej z ramowo-płycinowym opierzeniem nie znaleziono dotąd bezpośrednich odpowiedników w Gdańsku, choć nie wyklucza to ich stosowania. Ze względu na niewielki stopień zachowania oraz ograniczony stan udokumentowania dawnej stolarki nie jest możliwe jednoznaczne rozstrzygnięcie tej kwestii. Wiadomo jednak, że podobne konstrukcje były

były oryginalnie pomalowane ciemnozielono i oliwkowo, a tył – na jasny odcień oliwkowo-szary. Frontowe drzwi domu nr 3 w Orłowie obecnie są pomalowane ciemnobrownie, ale analiza konserwatorska wykazała, że pierwotnie miały kolor ciemnoczerwony¹⁴.

Tradycja malowania drzwi w wielu kolorach jest nadal powszechna (Bystrze, Jeziernik, Lubieszewo, Rozgart)¹⁵. Ograniczone informacje z literatury przedwojennej oraz fotografie z tego czasu wskazują, że drzwi były wielobarwne. Na przykład, na czarno-białej fotografii klasycystycznego (z 1797 r.) wejścia do nieistniejącego już domu podcieniowego w Palczewie wyraźnie widoczne są różnice tonalne poszczególnych elementów, co wskazuje na użycie co najmniej czterech kolorów [Schmid 1919, s. 251]. To samo dotyczy drzwi z Lwiego Dworu, które według dawnych fotografii były dwubarwne [Kloepfel 1924, il. 26]. Do niedawna drzwi nr 6 w Żuławkach były również pomalowane w kilku kontrastowych kolorach: ciemnobrązowym, zielonym, czerwonym i białym, jednak była to twórcza inicjatywa ówczesnego właściciela, przeprowadzona konserwacja nie potwierdziła bowiem takiej historycznej kolorystyki.

Do działań pozytywnych należy zaliczyć zachowywanie i kolekcjonowanie przez niektórych właścicieli domów podcieniowych różnych detali stolarskich i kowalskich, pochodzących także z drzwi, znalezionych na terenie posesji lub niewykorzystanych podczas prac restauratorskich. Wymienić tutaj należy dom w Żelichowie oraz dom nr 19 w Marynowach, gdzie elementy te prezentowane są w formie okazjonalnie udostępnianej ekspozycji. W Trutnowach z kolei właściciel przechowuje zachowane detale na strychu domu.

Conclusions

A comprehensive historical study of doors should not be based solely on an analysis of their form, divisions, decoration and fittings. It is essential to correctly identify the construction of the joinery. This helps in recognizing historic doors, determining when they were made, identifying any alterations, and uncovering the secrets of traditional craftsmanship. Recording design details allows for the creation of a data base, which can be used for comparative purposes when analyzing woodwork from other buildings and regions. Many of the joinery designs used were unique and unconventional, especially in areas outside of major urban centers [Darecka 2024b]. No equivalent has been found in Gdańsk of the board-and-wedged-ledge construction faced with a paneled framework noted in Żuławki. This does not, however, rule out its use. Given the poor level of preservation and documentation of historic joinery, it is difficult to arrive at any certain conclusions in this regard. Nevertheless, we do know that constructions of this type were used in the late eighteenth / early nineteenth century, for example in Cracow [Rząsa 2004, pp. 46, 52,

stosowane na przełomie XVIII i XIX w., m.in. w Krakowie [Rząsa 2004, s. 46, 52, 104, 105] czy w Jarosławiu [Stęchły 2023a, s. 27, 232, 235, 237, 241]. Właściwa konstrukcja ramowo-płycinowa, choć stosowana w stolarce wewnętrznej w Gdańsku od końca XV w., w przypadku drzwi zewnętrznych zaczęła być używana dopiero po połowie XVIII w. [Darecka 2024b, s. 73, 172–176]. Niestety, nie jest możliwe przeprowadzenie szerszej analizy porównawczej z innymi ośrodkami z powodu braku wystarczającej liczby opracowań tego tematu.

Innym, dotąd często pomijanym przez badaczy domów żuławskich zagadnieniem jest oryginalna kolorystyka drzwi. Jak wskazują zachowane przykłady (także z innych terenów), stolarka drzwiowa, zwłaszcza z XVIII i początku XIX w., mogła być wielobarwnie malowana, co podkreślało zarówno jej formę, jak i konstrukcję.

Oczyszczanie zabytków w procesie konserwacji do surowego drewna jest błędem, którego skutków często nie da się odwrócić. Należy mieć nadzieję, że zachowane jeszcze stolarki drzwiowe na Żuławach doczekają się profesjonalnej konserwacji, która nie będzie polegała jedynie na poprawie ich stanu technicznego i oczyszczeniu z warstw farby, lecz także przywróci im pierwotne, barwne opracowanie powierzchni.

104, 105] and Jarosław [Stęchły 2023a, pp. 27, 232, 235, 237, 241]. Although true frame-and-panel construction had already been used for internal doors in Gdańsk since the late 15th century, it was only after the mid-eighteenth century that it began to be used in the construction of external doors [Darecka 2024b, pp. 73, 172–176]. Unfortunately, a broader comparative analysis with other cities is not possible due to the shortage of studies on this subject.

Another aspect that is usually overlooked in research on houses in the Żuław region is the original color schemes of their doors. As surviving examples (including those from other regions) show, doors, especially of eighteenth- and early nineteenth-century date, may have been painted in multiple colors, thus highlighting their form and construction.

Stripping them down to the bare wood during conservation is a mistake that often has irreversible negative consequences. It is to be hoped that the surviving historic doors in Żuław will eventually undergo professional conservation that will not focus solely on improving their structural condition and stripping away their paintwork, but will also restore their original, colored surface finishes.

Przypisy

- ¹ Niekiedy domy pozostawały zamknięte, a kontakt z właścicielem był niemożliwy bądź nie wyrażał on zgody na wpuszczenie do wnętrza.
- ² Dotyczy to także stolarki okiennej.
- ³ Współcześnie jednak wielu badaczy oraz architektów projektantów nie przestrzega tych zasad. Często inwentaryzacja stolarki wykonywana jest w skali 1:20 i to bez detali konstrukcji, a wtedy pomijane są wszystkie istotne, niejednokrotnie kluczowe szczegóły.
- ⁴ Jest to kopia oryginalnego rozwiązania, o czym będzie mowa w dalszej części artykułu.
- ⁵ Innym sposobem unieruchamiania czopów było stosowanie kliników wbijanych od boku, przy sztorcach tych czopów. Nie są one wówczas widoczne ani od strony awersu, ani od strony rewersu. Metodę tę zaczęto jednak stosować dopiero od 2. połowy XIX w., dlatego rozróżnienie obu systemów może być pomocne w datowaniu stolarki.
- ⁶ Kwestia konieczności ochrony konserwatorskiej zabytkowych drzwi była podejmowana przez kilku badaczy. W najnowszym artykule Jadwigi Stęchły zestawiono wcześniejszą literaturę poświęconą temu zagadnieniu [Stęchły 2023a].
- ⁷ Prace nie były jednak poprzedzone profesjonalnymi badaniami konserwatorskimi wykonanymi przez dyplomowanego konserwatora zabytków. Informacje o odtworzeniu kolorystyki na podstawie odsłoniętych śladów podano według ustnych przekazów.
- ⁸ Podobne dekoracje w dużym stopniu zachowały się również na okiennicach.
- ⁹ Rozpoznanie i wstępne badania w obiekcie prowadziła wówczas autorka w ramach nadzorów WUOZ. Niestety, nie zostały one opracowane w formie pełnej dokumentacji. W kolejnych latach, po zakończeniu remontu, dom przez

Footnotes

- ¹ Some houses remained permanently shut, and it was either impossible to contact the owner or they would not allow anyone inside the property.
- ² The same is true of the windows in these buildings.
- ³ Currently, however, many researchers and architect-designers do not follow these principles. In surveys of woodwork, measured drawings are often executed at 1:20 scale and do not include any structural details. In these cases crucial features are often omitted.
- ⁴ This is a copy of the original design, which will be discussed later in the article.
- ⁵ Another way of securing tenons involves driving wedges in from the side, at the end of the tenons, thus rendering them invisible on either the front or the back of the door. However, this method was only introduced in the latter half of the nineteenth century. Distinguishing between these two systems is helpful in dating doors and windows.
- ⁶ Several researchers have addressed the need for conservation and protection of historic doors. Jadwiga Stęchły's latest article includes references to earlier literature [Stęchły 2023].
- ⁷ This work was not, however, preceded by a professional conservation survey conducted by a qualified expert. Information about the color scheme having been recreated based on uncovered traces of paintwork was passed on by word of mouth.
- ⁸ Similar decorative motifs survived on many of the window shutters.
- ⁹ At the time, I conducted an assessment and preliminary investigations of this building as part of my supervisory work for the provincial heritage protection office (WUOZ). Unfortunately, this work was not documented. In the years following the completion of the renovations,

dłuższy czas pozostawał niedostępny, co uniemożliwiło weryfikację ówczesnych ustaleń.

- ¹⁰ Niestety, wykonane wówczas fotografie są zbyt małej rozdzielczości, aby spełniały współczesne wymogi publikacyjne.
- ¹¹ Rozpoznanie i badania stolarki prowadziła autorka, jednak nie opracowano ich wówczas w formie pełnej dokumentacji. Obecnie dostępne dane pochodzą wyłącznie z własnych notatek.
- ¹² Porównaj fotografię z 2009 r. [Koperska-Kośmicka 2020, il. 395].
- ¹³ Z ustnych relacji właściciela domu wynika, że drzwi te, we fragmentach przeznaczonych do spalania, odnalazł u jednego z sąsiadów.
- ¹⁴ Wstępne badania wykonała autorka, ich potwierdzenie będzie jednak możliwe dopiero podczas prac konserwatorskich.
- ¹⁵ Wielobarwne malowanie stolarki drzwiowej, a także okiennic jest kontynuowane również w innych domach na Żuławach (Drewnica, Pręgowo, Stogi, Różany, Nowy Dwór).

the house remained inaccessible for long periods and it was not possible to verify my initial findings.

- ¹⁰ Unfortunately, the photographs taken at the time are of too low a resolution for modern publishing standards.
- ¹¹ I carried out an assessment and examination of this woodwork—unfortunately, my findings were not written up in the form of official documentation. The information provided here comes from my own notes.
- ¹² Compare with a photograph taken in 2009 [Koperska-Kośmicka 2020, ill. 395].
- ¹³ The house owner said that he had found the door in pieces, ready to be used as firewood, at a neighbor's property.
- ¹⁴ A preliminary assessment was carried out by the author; however, these initial findings can only be confirmed during conservation work.
- ¹⁵ Doors and window shutters continue to be painted in multiple colors in other houses across the Żuławy region, for example in Drewnica, Pręgowo, Stogi, Różane and Nowy Dwór.

Bibliografia / References

Opracowania / Secondary sources

- Darecka Katarzyna, *Drzwi gotyckie na Żuławach i w ich bezpośrednim otoczeniu. Konstrukcja, okucia, kolorystyka*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2024a, nr 78.
- Darecka Katarzyna, *Drzwi i wrota w Gdańsku od średniowiecza do współczesności*, Gdańsk 2024b.
- Domino Jerzy, *Domy na Żuławach*, [w:] *Na polderach i w podcieniach – krajobraz i architektura Żuław*, Nowy Dwór Gdański 2013.
- Heurich Jan, *Przewodnik dla stolarzy, obejmujący cały zakres stolarstwa*, Warszawa 1862.
- Kaczor Danuta, Kocięba Mariusz, *Domy żuławskie. W poszukiwaniu zagubionej tradycji budownictwa*, Nowy Dwór Gdański 2009.
- Kloepfel Otto, *Die bäuerliche Haus-, Hof- und Siedlungsanlage im Weichsel-Nogat-Delta*, Danzig 1924.
- Koperska-Kośmicka Marta, *Dom podcieniowy na Żuławach*, Gdańsk 2020.
- Koperska-Kośmicka Marta, *Drewniane detale domów żuławskich*, [w:] *Zachować podcień. Zapisane w krajobrazie i pamięci*, Gdańsk–Pruszcz Gdański 2010.
- Krauth Theodor, *Die gesamte Bauschreinerei einschliesslich der Holztreppe, der Glaserarbeiten und der Beschläge*, Bd. I, Leipzig 1890.
- Krzyżanowski Lech, *Wpływ neoklasycyzmu na podcieniowe budownictwo Żuław Gdańskich. Budowniczy Piotr Loewen*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1963, t. 8, z. 1.
- Laskowska Krystyna, *W żuławskim domu. In einem Haus auf dem Werden*, Elbląg 2010.
- Rząsa Krystyna, *Barokowe i klasycystyczne drzwi zewnętrzne krakowskich domów*, [w:] *Krakowska Teka Konserwatorska. Stolarka bram i okien w kamienicach krakowskich*, red. Zbigniew Beiersdorf, Stanisław Dziedzic, Jan Janczykowski, Halina Rojkowska-Tasak, Genowefa Zań-Ograbek, Kraków 2004.

Schmid Bernard, *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Kreises Marienburg*, Danzig 1919.

Soczewica Katarzyna, *Die Häuser Peter Loewen im Werder und ihre denkmalpflegerische Problematik*, [w:] *Vermittlung von Dokumentationsmethoden an Baudenkmalen*, Teil 2: *Beiträge zur Ländlichen Siedlung an unterer und mittlerer Weichsel (u. a. Laubenhäuser)*. Fachhochschule Oldenburg. Fachbereich Architektur, Oldenburg 1997.

Stankiewicz Jerzy, *Zabytki budownictwa i architektury na Żuławach (na marginesie przeprowadzonej w latach 1955–1956 lustracji zabytków)*, „Rocznik Gdański” 1956/1957, nr 15/16.

Stęchły Jadwiga, *Drzwi i bramy w architekturze świeckiej Jarosławia od końca wieku XVIII do roku 1939*, t. 1–2, Warszawa 2023a.

Stęchły Jadwiga, *Zabytkowa stolarka drzwiowa. Kilka uwag w związku z problematyką ochrony konserwatorskiej*, „Ochrona Zabytków” 2023b, nr 1.

Tajchman Jan, *Drewniane drzwi zabytkowe na terenie Polski. Systematyka i problematyka konserwatorska*, „Ochrona Zabytków” 1991, nr 44/4 (175).

Dokumentacja / Dokumentation

- Narodowy Instytut Dziedzictwa oddział w Gdańsku:
- Chrzanowicz Anna, „Trutnowy – gmina Cedry Wielkie. Inwentaryzacja konserwatorska detali architektonicznych”, mps, Gdańsk 1978.
 - Domagała Tadeusz, „Dom podcieniowy »Orłowo I« w Orłowie, pow. Nowy Dwór, woj. gdańskie. Sprawozdanie z przebiegu prac konserwatorskich (13.III.1968–30.X.1968)”, mps, Gdańsk 1968.
 - Góra M., Chołuj J., „Nowa Kościelna [Kościelnica]. Dom podcieniowy nr 64. Ekspertyza techniczna mykologiczna. Inwentaryzacja”, mps, Gdańsk 1981.
 - Krzyżanowska Krystyna, „Dom podcieniowy w Kleciu, pow. malborski, woj. gdańskie. Dokumentacja naukowa”, mps, Gdańsk 1951.

- Krzyżanowski Lech, „Dokumentacja opisowo-fotograficzna przebiegu prac konserwatorskich 1960 r. Lipce, pow. Gdańsk. Dom Podcieniowy XVII w.”, mps, Gdańsk 1960.
 - Lewandowski Krzysztof, „Dom podcieniowy Trutnowy. Inwentaryzacja konserwatorska”, mps, Gdańsk 1978.
 - Połoczanin Waldemar, „Dom podcieniowy nr 6, Krzywe Koło – gmina Suchy Dąb, Inwentaryzacja konserwatorska detali architektonicznych”, mps, Gdańsk 1975.
 - Stankiewicz Krystyna, „Dom podcieniowy nr 32, Żuławki, Inwentaryzacja konserwatorska detali architektonicznych”, mps, Gdańsk 1980a.
 - Stankiewicz Krystyna, „Dom podcieniowy nr 43, Żuławki, Inwentaryzacja konserwatorska detali architektonicznych”, mps, Gdańsk 1979.
 - Stankiewicz Krystyna, „Dom podcieniowy nr 64, Żuławki, Inwentaryzacja konserwatorska detali architektonicznych”, mps, Gdańsk 1980b.
 - Stankiewicz Krystyna, „Dom podcieniowy nr 75, Żuławki, Inwentaryzacja konserwatorska detali architektonicznych”, mps, Gdańsk 1980c.
- Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Gdańsku:
- Jaszczak Monika, „Badania konserwatorskie. Program prac konserwatorskich dla drzwi zewnętrznych domu podcieniowego w Żuławkach 64, gm. Stegna”, mps, Gdańsk 2016.
 - Pabiś-Ptak Jolanta, „Dokumentacja opisowa i fotograficzna prac badawczo-poszukiwawczych z zakresu rozpoznania nawarstwień w wybranych izbach domu podcieniowego w Żuławkach 64”, mps, Gdańsk 2016.
- Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Wydział Sztuk Pięknych, Katedra Konserwatorstwa:
- Soczewica Katarzyna, „Domy Petera Loewena na Żuławach i ich problematyka konserwatorska”, praca magisterska, mps, Toruń 1994.

Streszczenie

Właściwe rozpoznanie konstrukcji stolarskiej drzwi oraz wykonanie szczegółowej inwentaryzacji pomiarowo-rysunkowej stanowi jedną z podstawowych metod badawczych tego typu zabytków. Pomaga ona w identyfikacji drzwi, ustaleniu czasu ich powstania i ewentualnych przekształceń, a także w poznaniu tajników dawnego rzemiosła stolarskiego. Badania konserwatorskie nad zastosowaną kolorystyką i sposobem wykończenia powierzchni drewna mają istotne znaczenie dla rekonstrukcji historycznej estetyki architektury i jej wnętrza. Aspekty te w konsekwencji służą prawidłowemu przeprowadzeniu prac konserwatorskich, z poszanowaniem nie tylko rozwiązań dekoracyjnych, lecz także stolarskich – konstrukcyjnych i kolorystycznych. Dokumentowanie szczegółów takich rozwiązań stanowi również istotny wkład w tworzenie bazy danych, która może być następnie wykorzystywana w celach porównawczych także dla innych realizacji stolarskich pochodzących z różnych obiektów i regionów.

Abstract

Conducting an accurate assessment of a period door's construction and a detailed measured survey and drawings are fundamental steps to take when analyzing this type of architectural heritage. These research methods help to identify the structural details of the door, determine when it was made and any alterations it may have undergone, and also reveal some of the secrets of the joiner's craft. Conservation investigations into the timber surface treatments and color schemes used provide crucial insights into the historical aesthetics of buildings and their interiors. These are all important factors in planning and executing appropriate conservation work that respects not only the door's historic decorative features, but also its structural design and color scheme. Recording these details is also instrumental in creating a database which can be used for comparative studies of other woodwork from various buildings and different regions.